

Ғ.Б. Шойбекова^{1*}, Ж.Ә. Абдрахманова², Б.Н. Нуржанова¹

¹Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: shoibekova_gaziza@mail.ru

ТҮЙІМ СӨЗДЕР АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСАТЫН ЛИНГВОМӘДЕНИ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕР

Мақалада қазақ тіліндегі тыйым сөздердің 7-сыныптың Қазақ тілі оқулығында берілу дәрежесі, сол арқылы қалыптасатын лингвомәдени құзіреттіліктер қарастырылған. Табу мен эвфемизмдер, дисфемизмдер, ырым және тыйым сөздердің зерттелу жайы сөз болады, соның негізінде аталған категориялардың бәрі тыйымға жатады деген ой айтылады.

Ырымдар мен тыйымдар әлеуметтің заңы ретінде қабылданып, бүкіл қазақтың ұстанатын қағидасы ретінде қолданылған. Сондықтан әр қазақ үшін бұл ұғымдардың лингвомәдени құзіреттілігі жоғары болған. Тыйым сөздердің құзіреттіліктері лингвистикалық тұрғыдан: сөзсіз орындауға тиісті; талқылауға жатпайтын; қоғамда қалыптасқан; қатаң ережелердің жиынтығы секілді қырлары ашып көрсетілді. Сонымен қатар тыйым сөздер адамзаттың бүкіл өмір сүру жүйесіне қатысты. Денсаулық, тамақтану, адамгершілік, табиғат, таным, өлім т.б. категориялардың бәрінде де «болмайды» деген ұғымды сіңіре отырып, өмір сүруге қажетті тазалық, адалдық, шыншылдықты ұстанады. Осы тыйымдардың нәтижелерін жас ұрпақ бойына сіңіруде 7-сыныптың Қазақ тілі оқулығының әр бөлімінде тапсырмалар беріліп, оларды орындау арқылы тек грамматикалық білім беріліп қана қоймай, лингвомәдениеттанымдық құзіреттілік қалыптастырады. Лингвомәдениеттанымдық құзіреттілік тіл арқылы ұлттың танымын, тәрбиесін, тағылымын береді. Сондай-ақ тыйымдардың оқулықтарда берілуі, тапсырмалар орындатылуы – ұрпақтан ұрпаққа жалғасуының кепілі болатындығы, сонымен қатар тыйым сөздер тек болымсыз етістіктің жұрнағы арқылы ғана емес, ескерту мәнді сөйлемдер, мақал-мәтелдер, тұрақты тіркестер арқылы лингвомәдени құзіреттіліктер берілетіні көрсетіледі.

Түйін сөздер: тыйым сөздер, қазақ тілі, лингвомәдениеттанымдық құзіреттілік, табу, тапсырмалар жүйесі.

G.B. Shoibekova¹, Zh.A. Abdrahmanova², B.N. Nurzhanova¹

¹Kazakh National Women's Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: shoibekova_gaziza@mail.ru

Linguistic and cultural competencies formed by forbidden words

The article deals with the problem of the representation of the taboo vocabulary of the Kazakh language in a textbook for the 7th grade of a general education school. In particular, we are talking about the study of taboos and euphemisms, dysphemisms, superstitions and “forbidden” vocabulary, which in general can be classified as lexical prohibitions.

Superstitions and prohibitions were perceived as the law of society and as generally accepted principles. In this regard, for each Kazakh, these concepts had a high linguocultural value. The article reveals such features of forbidden vocabulary as unconditional execution, non-execution and other properties of words used on the basis of strict rules. Forbidden words, absorbing national ideas about life and death, nature and knowledge, morality, reflect the moral prerogatives of the Kazakh society.

Familiarization of students of modern schools of Kazakhstan with forbidden words goes beyond the limits of grammatical knowledge and contributes to the formation of linguocultural competence and the formation of the moral foundations of the younger generation. The approaches to the study of taboo vocabulary displayed in the article complement the methodology of teaching the Kazakh language and have practical value. It is also shown that teaching forbidden words in textbooks, completing tasks is a guarantee of their continuation from generation to generation, and also that prohibitions are given not only through the suffix of negative verbs, but also through warning sentences, proverbs, regular expressions, as well as linguistic and cultural competencies.

Key words: forbidden words, Kazakh language, linguoculturological competence, teaching methodology, task system.

Ғ.Б. Шойбекова^{1*}, Ж.А. Абдрахманова², Б.Н. Нуржанова¹

¹Казахский национальный женский педагогический университет, Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: shoibekova_gaziza@mail.ru

Лингвокультурные компетенции, формируемые запретными словами

В статье рассматривается проблема представленности табуированной лексики казахского языка в учебнике для 7 класса общеобразовательной школы. В частности, речь идет об изучении табу и эвфемизмов, дисфемизмов, суеверий и «запретной» лексики, которые в общем могут быть классифицированы в качестве лексических запретов.

Суеверия и запреты воспринимались как закон социума и как общепринятые принципы. В связи с этим для каждого казаха эти понятия имели высокую лингвокультурологическую ценность. В статье раскрываются такие особенности запретной лексики, как безусловное исполнение, не подлежащее исполнению и другие свойства слов, употребляемых на основе строгих правил. Запретные слова, вбирая в себя национальные представления о жизни и смерти, природе и познании, нравственности, отображают моральные прерогативы казахского общества.

Ознакомление учащихся современных школ Казахстана с запретными словами выходит за пределы грамматических знаний и способствует формированию лингвокультурологической компетенции и формированию моральных основ подрастающего поколения. Отражаемые в статье подходы к изучению табуированной лексики дополняют методику обучения казахскому языку и имеют практическую ценность. Также показано, что преподавание запретных слов в учебниках, выполнение заданий является гарантией их продолжения из поколения в поколение, а также то, что запреты даются не только через суффикс отрицательных глаголов, но и через предостерегающие предложения, пословицы, регулярные выражения, а также лингвистические и культурные компетенции.

Ключевые слова: запретные слова, казахский язык, лингвокультурологическая компетенция, методика обучения, система заданий.

Кіріспе

Қазақ тілі ырымдар мен тыйым сөздерге бай. Наным-сенім, тәрбие құралы ретінде берілетін ырымдар мен тыйым сөздердің тілімізде алатын орны айрықша. Халқымыздың дүниетанымымен астасып жатқан осындай тілдік оралымдар лингвомәдениет тұрғысынан қазақ халқының даналығы екендігіне көз жеткіземіз. Қазақтың ырым-тыйымдарының шығу негізі, олардың адам өмірі мен ұрпақ тәрбиелеудегі орынды қызметі өте маңызды.

Халық арасында ертеден бастау алған тыйымдар бар және олар адамның жас мөлшеріне қарамастан ортақ болып келеді. Коммуниканттар арасындағы қарым-қатынастан, табиғаттың тылсым құпияларына, сырына қанудан, үңілуден туған бұл тыйым, шектеу – ұлы далалықтардың терең мәдениетінің бір көрінісі. Бұл – қазақтың әдебі, ибасы, тәртібі. Сол тыю заңдарын білдіретін: *жасы үлкеннің алдын кеспе, сөзін бөлме* – бұл құрмет; *бас киіммен ойнама, біреуге сыйлама* – өзіңді өшіресің; *бос бесікті тербетпе* – ұрпақсыз қаласың; *малды басқа ұрма, теппе* – ырысыңнан айрыласың; *кешқұрым ұйықтама* – жын-пері көшетін кез; *нанды баспа* – киесі ұрады; *айға қолыңды шошайтпа* – қасиетті; *қолыңды*

төбеңе қойма – дүниеден безіну болып саналады; *табаныңды тартпа* – бейнет шақырасың; *жағыңды таянба* – торығу; *босағаны керме* – жазаланудың белгісі; *табалдырықта тұрма* – суыт хабар жеткізгеннің белгісі.

Осы аталған ұғымдардың бәрін ата-бабаларымыз бізге тоқсан ауыз тобықтай түйінімен жеткізіп отырған. Кейде олардың себептерін айтқанның өзі ұзын-сонар оқиға, тіпті кейде қорқыныш ұялатады. Сондықтан да бір ауыз сөзбен түйіндеп айту қажет болған. Әрбір тыйымның лингвомәдениеттанымдық мәні болған. Осы мәнді игерген әрбір қазақ баласының лингвомәдени күзiреттiлiктi игерген деуге болады. Бүгінгі ұрпақ тыйым сөздерді біліп, олардың мәнін түсіне білсе, лингвомәдени күзiреттiлiктi игерген болар еді. Тыйым сөздерге назардың аударылмауы себебін түсіндірмеуден деген пікірдеміз. Міне, сондықтан себебін дұрыс түсіндіріп отыру – тыйым сөздердің лингвомәдени күзiреттiлiгiн игертумен тығыз байланыста деп санаймыз.

Әдебиеттерге шолу

Қазақ халқында тыйым мәнін білдіретін бірнеше тілдік бірліктер бар. Тыйым мәнін

білдіретін сөздер мен тыйым сөздердің терминдік қолданысы бірдей емес. Қазақ халқының мәдениетінде тыйым мәнін білдіретін сөздер баршылық. Солардың бәрі тілімізде көрініс тапқан. Мәселен, қайын атасының, енесінің, қайынағасының, қайынысының, қайынсіңлісінің аттарын атауға болмайды, табиғатта белгілі бір күшке ие құбылыстардың атын атауға болмайды, қасқырдың атын атауға болмайды т.б. деген тыйым мәнін білдіретін атаулар да бар. Мұндай атаулар табу, эвфемизм деген терминдік атауға ие. Сонымен қатар әдеби тілде қолдануға болмайтын, бірақ эмоция мен экспрессивті беру үшін қолданылатын дисфемизмдер деп аталатын сөздер тобы бар. Бұлар тыйым сөздер деген категорияға енгенмен, кез келген жағдайда қолдануға тыйым салынған сөздер деуге болады. Міне, осылайша, тыйым мәнін білдіретін сөздердің ауқымы кеңі түседі. Шетелдік ғалымдардың пікірінше, «Чтобы поведение было запрещено, оно должно восприниматься каким-то образом вредным для человека или его сообщества, но степень вреда может быть любой по шкале от нарушения этикета до полного смертельного исхода» (Kate Burridge, 2018). Демек, тыйымдар қоғам мүшелеріне төніп тұрған қауыпті, қиындықты білдіруден туындаған.

Қазақ тіл білімінде ырымдар мен тыйымдар, табу сөздер, эвфемизмдер мен дисфемизмдер жөнінде зерттеулер біршама жүргізіліп, ғылыми еңбектер жарияланған.

Жалпы тіл білімінің негіздері жазылған кез келген еңбекте табу, эвфемизм, дисфемизм деген терминдердің мәнін ашып көрсететін ереже берілген, сонымен қатар дәйектейтін мысалдары да берілген.

Тіл білімінде эвфемизмдерді қазақ тілінегі қолданыстары негізіне Ә. Ахметов зерттеді. Ғалымның «Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер» деген еңбегінде табу мен эвфемизмдерді этнографиялық лексика деп атаған болатын. «Кез келген этнографиялық лексиканың сыртында белгілі бір этнографиялық ұғымдардың тұратыны сияқты табу мен эвфемизмнің сыртында да олармен ұштасып, астарласып жататын этнографиялық ұғымдар, атап айтқанда, дәстүрлі наным-сенімдер, мифтер, әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер, қоғамда қалыптасқан тіл мәдениетімен байланысты этикалық нормалар тұрады» деген болатын [Ахметов, 176 б.]. Ғалымның осы шетелдік ғалымдар да «Табу сөздері дисфемизмге бейім, оған дәлел ретінде қорлау және балағаттау сөздерін еске түсірсеңіз болғаны; сондықтан тыйымы көп тілдер түрлі

эвфемизмдерден аулақ болады» (Kate Burridge, 2018) деген пікірімен қуаттайды.

Табу сөздердің дисфемистік сипатының болатыны жайлы да пікірлердің әлемдік зерттеулерде бар екендігін осы пікір дәлелдейді: «The anthropological approach to taboo words and language begins with an understanding and acceptance of cultural relativity. Anthropologists are keenly aware that everyday speech that might be perfectly decorous in one society is often laughable or, in extreme cases, scandalous in another. Anthropologists also identify taboo words and language by popular responses to their utterance» (Stanley H. Brandes, 2018).

А.Мамаева қазақ тіліндегі дисфемизмдер жайлы зерттеуінде: «Дисфемизм ретінде қолданылатын сөздердің барлығы эмоционалды-экспрессивті, ал эмоционалды-экспрессивті сөздердің барлығы бірдей дисфемизм бола алмайды. Өйткені, дисфемизмдердің айшықты мәнді сыңарымен қатар тура мағыналы сыңары жарысып жүрсе, эмоционалды-экспрессивті сөздердің едәуір бөлегінің номинативті мағыналы сыңары бола бермейді» дейді (Мамаева А., 2008).

Ғалым айтқан дәстүрлі наным-сенімдерге тыйым сөздер де жатады. Жалпы, біздің ұғымымызда тыйым сөздер – табу, эвфемизмдерді жинақтап айтатын термин сөз болу керек.

Дегенмен, аталмыш біріліктердің арасында тыйым сөздерге әлі де толыққанды зерттеу жұмыстарын жүргізу қажет, өйткені тыйым сөздерге қатысты зерттеуші ғалымдардың пікірі де осыған саяды. Сол себепті осы ғылыми мақаланың көтеріп отырған мәселелсі өзекті деп санаймыз.

Тыйым – қоғам дамуының түрлі кезеңдерінде халықтар арасында мифологиялық нанымдар негізінде пайда болған. Қауымдасып өмір сүрген дәуірде табиғи құбылыстарға, табиғаттың тылсым күшіне қатысты, аңшылыққа, балық аулауға байланысты, аурудан, өлімнен қорқу және т.б. сияқты үрейден арылу мақсатында туындаған, орындалуы міндетті қағидалар мен ережелердің жиынтығы. Нақты айтар болсақ, тыйым дегеніміз – белгілі бір қауіп-қатерден сақтану мақсатында айтуға, істеуге болмайтын қимыл-әрекет.

«Тыйымдардың болуы және тыйымдарды басқару қажеттілігі мінез-құлыққа цензураға және цензураны енгізуге ғана емес, сонымен қатар тілдің өзгеруіне және тілдің дамуына әкеледі». (Keith A., 2007). А. Кейттің «тілдің өзгеруіне және тілдің дамуына әкеледі» деген пікірін лингвомәдени тұрғыдан өзгеруге әкеледі деп түсіну қажет. Сонымен қатар бұл

енбекте мәдени лингвистика, әлеуметтік лингвистика, антропологистика, психоллингвистика, нейролингвистика, тарихи лингвистика, лингвистикалық философия, сот лингвистикасы деген салалардың да тыйым сөздерді зерттеуде қатысатыны айтылады.

Тыйымның бір түрі – табу жайлы мынадай тұжырым жасауға болады: табу – адамзаттың бүкіл өмір сүру кезеңдеріндегі наным мен сенімнен пайда болған. Қоғамның бүкіл формациясында бұрынғы табу үстіне жаңаланып тұратын тілдік бірліктер. Бұл тілдік бірліктерде шаманизмнің, тотемизмнің, исламизмнің белгілері бар. Демек, адамзат баласының бүгінге дейінгі бүкіл өмірі мәдениетінен хабар береді, ал мәдениеті тілде көрініс табады. Тіл адамзат танымымен тығыз байланысты болғандықтан, антропоэзектілік бағыт негізінде зерделеу маңызды.

Қазақ халқының дүниетанымы, этнографиясы жайлы Ә. Қайдар (Қайдар Ә., 2013), С. Кенжеахметұлы (Кенжеахметұлы С., 1997), Е. Жанпейісов (Жанпейісов Е., 1989) т.б. ғалымдар еңбегін атауымызға болады.

Профессор А.Б. Салқынбай тыйымға мынадай анықтама береді: «Тыйым дегеніміз – қазақ халқының дүниетанымының бейнесі іспетті, тұтастай ұлттың табиғатты тануы, оның заңдарына бой ұсынуы барысындағы өмірден алған танымының сөз түріндегі көрінісі». (Салқынбай А., 2008:38).

Ғалым Б. Момынова антропоэзектік парадигма жөнінде мынадай пікір білдіреді: «Антропоцентрилік парадигма таным объектісіне, яғни белгілі классикалық әдіснамалық зерттеулер ретінде таным объектісін зерттеуге емес, адамға бағытталған». Себебі, адамзат бейнесі тек жақсылық пен жамандықтың жиынтығынан ғана тұрмайды, сонымен қатар ол ұлт пен әлеумет мәселесін де бойына сіңірген. Осыған байланысты адамның ой-түйсігінің тіл арқылы жеткізілу процесімен зерттеумен этнолингвистика, этнопсихология, этнопедагогика, психоллингвистика, лингвомәдениеттану, когнитивті лингвистика айналысады» дей келіп, лингвомәдени құзіреттіліктерді қалыптастыруға үлкен септігі болатынын жазады (Момынова Б., 2009:57).

Сонымен, антропоэзектілік бағыты бойынша: 1. Адам факторы – тілдегі негізгі фактор; 2. Тіл адамға, оның ойына және мінез құлқына қалай әсер етеді; осы әсер адамның санасында қалыптасқан әлемнің тілдік суретіне нені қосады; 3. Адам өзі сөйлейтін (тұтынып жүрген) тілге қалай ықпал етеді, жалпы ықпал ете ала ма;

4. Адамның лингвокреативті іс-әрекетін жүзеге асыру үшін тіл жүйесінің қай бөлігі ыңғайлы болып табылады немесе адам үшін қай бөлік ашық та қолайлы; 5. Жүйенің қай бөлігі адам ықпалына көп ұшырауы мүмкін; 6. Қай бөлік өзгеріс қабылдауға бейім, т.б. қарастырады (Момынова Б., 2009:112).

Зерттеуші Қ. Кенжеқанова тілдің прагматикалық, когнитивтік табиғатын ашуға негізделген осы зерттеулердің барлығы да антропоэзектік парадигма қағидаларына негізделетіндігін айтады (Кенжеқанова Қ., 2016).

Демек, тіл адамзатқа тиесілі болғандықтан, оны адам болмысы негізінде зерделеуге, адамдық факторды ескере отырып зерттеуге бет бұру керек дейді.

Тыйым болатын сөздер адамзатты қандай да бір қауіптен сақтандыру, қауіптің алдын алу мақсатында қолданылды және соның негізінде табиғатқа және әлеуметке деген ризашылыққа бөлену деп түсінді. Тыйым ұғымы алғашқы қауымдық құрылыс заманында магиялық түсініктен басталғанымен, уақыт өте келе, қоғамдық даму тұсында әлеуметтің заңына айналды. Магиялық сипаттан ақ пен қара, обал мен сауап категориясына ауысқан. Тыйым – адамзаттың орындауға міндеттелетін, талқыланбайтын, қоғамда сақтауға міндетті саналатын жалпы халық ұстанатын шартты ережелер. Тыйым сөздер – балалық шақта құлаққа сіңген, орындалуы міндетті қағидалар.

Зерттеуші С. Ақаевтың: «Тыйым сөздер – халықтың өмір сүру салты мен ғасырлар бойы жинақтаған тәжірибесінің негізінде жасалады. Олар мифологиялық нанымдардан, тылсым дүниеге деген сенімдерден, адамдардың қарым-қатынасына, денсаулыққа, кәсіпке, өмірлік дағдысына қатысты туындайды» деген пікірін қолдаймыз (Ақаев С., 2001:78).

Тыйым сөздердің алғашында магиялық, діни сипаты болғандығын «Айға қарап қолыңды шошайтпа, айға қарап дәрет сындырма, аспанға қарап жылама, бейітке қарай қолыңды шошайтпа деген тыйымдардан байқауымызға болады. Олардың прагматикасы тылсым күштермен байланыстырыла түсіндіріледі.

Бұдан өзге қазақ ұғымында «аспаннан ағып түскен жұлдызды көргенде, үндемей тұрмай, қазақтар «менің жұлдызым жоғары» дейді; екіқабат әйелдің күні жақындаған кезде «Жер – Ана қуат бер» деп жалаңаяқ жүргізеді деген, сонымен қатар жас босанған немесе аяғы ауыр әйел түнде суға бармайды деген наным-сенім жұлдыз ағып түскенде үндемей тұрмау керек,

– «менің жұлдызым жоғары» деу керек; әйелдің босанатын уақыты жақындағанда, әрекетсіз болмау керек, – «Жер – Ана қуат бер» деп жалаңаяқ жүру керек деген тыйым мәнді тілдік оралымдар бар.

Сондай-ақ тыйым мәндері ашық байқалатын мынадай тыйым сөздерді де мысалға келтіруге болады: *Бала қаспақ жесе, оның үйлену тойында жаңбыр (қар) жауады; Бейуақытта ұйықтаған, жылаған жаман болады; Тауық мезгілсіз шақырса – жаман ырым т.б.*

Осы мысалдардан кез келген тыйым сөздің артында жағымсыз әрекеттерден сақтандыруға, қорғауға, оның алдын алуға бағытталған әрекеттің жатқандығын байқауға болады. Бұдан біз тыйым сөздердің адамзат өмірінде алатын орны мен оның маңыздылығын аңғарамыз.

Ырымдар мен тыйымдардың қолданылуында үлкен айрмашылық бар. Мәселен, ырымдар халықтың дүниетанымынан хабар беретін, шын көңілі мен кең пейілінен шыққан сүйеу, қолдау, жұбату түрінде көрініс тапса, ал тыйымдар өнеге, кеңес беруде ойды қысқа да нұсқа етіп жеткізеді. Оның дәлелі ретінде *босағаны керме, ақты баспа, көкті таптама, ұяны бұзба* сынды мысалдарды келтіруге болады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің материалы ретінде Г. Қосымова мен Р. Рахметованың авторлығымен жарық көрген жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған Қазақ тілі оқулығы алынды (Қосымова Г., 2017) әдістемелік жүйесінде материалдарды іріктеу, жинау, жіктеу, талдау әдістері қолданылды. Сонымен қатар лингвомәдени күзінеттіліктер қалыптастыру жолдары қарастырылды. Тыйым мәнді тілдік бірліктерді оқыту арқылы берілген материалдар 1) тыйым мәнін ашық түрде көрсететін материалдар, 2) салдары қоса түсіндірілетін материалдар, 3) мәнін ұлттық таным арқылы түсіндіретін материалдар негізінде берілген.

Нәтижелер мен талдаулар

Бүгінде тыйым сөздерді жас ұрпаққа сіңіріп, ненің болатынын, ненің болмайтынын ұғындыру үшін қалай оқыту керек, неден бастау керек, қалайша ұғындыру керек деген сұрақтардың шешімін тапқан жөн. Мақаланың негізгі тақырыбына сәйкес 7-сыныптың Г. Қосымова мен Р. Рахметованың авторлығымен жарық көрген Қазақ тілі оқулығы 10 тақырып-бөлімнен

тұрады. 1-бөлім – «Ауа райы және климаттық өзгерістер», 2-бөлім – «Көшпелілер мәдениеті», 3-бөлім – «Денсаулық – зор байлық», 4-бөлім – «Достық және сүйіспеншілік», 5-бөлім – «Музыка өнері және қазақтың киелі домбырасы», 6-бөлім – «Ғаламтор және әлеуметтік желілер», 7-бөлім – «Қазақстандағы ұлттар достастығы», 8-бөлім – «Дұрыс тамақтану, гендік өзгеріске ұшыраған тағамдар», 9-бөлім – «Жеңіс күні. Ұлы ерлікке тағзым», 10-бөлім – «Ғылыми фантастика» деп аталатын ірі құрылымдар оқулықтың тақырыптық-мәтіндік бөлігін құрап отыр (Қосымова, 2017).

Осы тақырыптар аясында тыйым сөздерге байланысты тапсырмалар оқулықта аз берілген. Мәселен, оқулықтың бірінші бетінде ойтүрткі ретінде «Қазақ халқының астрономиялық түсініктері жайлы не білесің?» деген сұрақ беріледі. Осы сұрақтың аясында халқымыздың астрономиялық түсініктеріндегі ырым-тыйымдар туралы ой тастауға болады.

Сонымен қатар тыңдалым кезінде мәтіндегі наным-сенімдерге байланысты қандай тыйым сөздерді келтіруге болатыны жайлы да тапсырма бар. Соған байланысты бүгінде мақал-мәтелге айналған «қыс қамыңды жаз ойла» деген тілдік оралымды мысалға келтіруімізге болады.

Бұл дайын компонентте қыстың қамын қыста ойлама, жазда ойла, ал жаздың қамын жазда ойлама, қыста ойла деп мезгілін көрсетіп тұрып айтылған астрономиялық, климаттық сипатқа сәйкес тыйым сөз деп ойлаймыз. Себебі мұнда адамзаттың не нәрсені болмасын алдын ала ойластырғаны жөн екенін, табиғат сіздің қамыңыз жоқ екенін ескермей қайта сырт айнала алмайтынын, тоқтаусыз өмір айналымы екенін ұқтырып тұрғандай. Бұдан да халық тәжірибесінде негізі бар тыйым астарында, мәтін контекстінде жатыр деп ұғынуымызға болады. Міне, бұл мәтелдің прагматикасы осында жатыр. Осы лингвопрагматика арқылы лингвистикалық күзінеттілік қалыптасады. Яғни осы тілдік бірліктердің мағынасын білу арқылы лингвистикалық күзінеттіліктері қалыптасады.

10-тапсырмада «Ауа райына қатысты қандай тыйым сөздерді білесің? Тыйым сөздерді не үшін білу керек» деген сұрақ беріледі. Бұл сұраққа оқушы өзінің осы уақытқа дейін алған күзінеттіліктері негізінде жауап береді. Біз өз тарапымыздан мынадай күзінеттіліктерді игертуді мақсат етіп, төмендегідей амал-тәсілдерін ұсынамыз:

Климаттық өзгерістердің зардаптарын болдырмау үшін айтылатын тыйым сөздердің бар

екенін жоғарыдағы тапсырмада берілген мәтіннен байқауға болады. «Судың да сұрауы бар», «Адамзаттың табиғатсыз күні жоқ, Табиғаттың оны айтатын тілі жоқ», «Аққуды атпа, досыңды сатпа» деген мәтелдердің де прагматикасы тыйымға келеді. Яғни суды бейберекет шашпа, табиғатты ластама деген секілді сөздермен алмастырып, тыйым түрінде айтуымызға болады, осылайша білім алушының лингвистикалық құзіреттілігін қалыптастырамыз. Лингвистикалық мәдениеттанымдық құзіреттілік қай халықтың да мәдениетінде суды үнемдеу, табиғатты ластамау жөніндегі тілдік бірліктер арқылы беріледі. Демек, кез келген халықтың мәдениетінде бұл ұғымдар бар. Ал мына «Аққуды атпа, досыңды сатпа» деген мақал-мәтелдің жалпы адамзат үшін табиғатты қорғау, адамгершілік тұрғысынан келгенде ортақ таным деуге болады. Десе де, қазақ үшін аққудың жөні ерекше. Оған бізге дейінгі аңыз-әңгімелер, тарихи деректер куә деп санаймыз. Аққу туралы айтылатын қазақтың шығу тегіне байланысты аңыздар, хикаялар, аққуды атқан адамдардың өмірінің қиындығы жинақтала келе адам санасында топталып, тыйымдық мәнге ие болады. Осылайша лингвомәдени құзіреттілік қалыптасады. Демек, лингвомәдени құзіреттілік қалыптастыратын амал-тәсілдердің қатарында тек тыйым сөздер ғана емес, тыйым мәнді мақал-мәтелдердің прагматикасын да көруге болады.

Оқылымдағы 4-тапсырмада «Ғаламдық жылынды азайтуға көмектесетін көптеген шаралар бар. Олардың бірқатары:

Ағаштарды көбірек отырғызу және ормандарды кесуді тоқтату;

Шамдарды және де басқа да электр құралдарын өшіріп жүру арқылы қуатты үнемдеу, осылайша табиғи ресурстардың сақталуын қамтамасыз ету;

Қоқыс көлемін азайту, қоқысты қайта өңдеу табиғи ресурстардың сақталуына өз септігін тигізеді» («Табиғат». Балалар энциклопедиясынан).

Енді осы «көмектесетін шараларды» лингвистикалық тұрғыдан сөйлемді қайта өңдеп, тыйым сипатына немесе болымсыздық түрге алмастырсақ, мынадай құрылым пайда болған болар еді:

Ағашты кеспе;

Жарықты өшірусіз қалдырма;

Қоқысты төкпе/қоқыс лақтырма/ластама (Қосымова Г., 2017: 65).

Осы тыйым сөздер мен олардың прагматикасын оқыту арқылы адамзатты тәрбиелеуге болады.

4-тапсырмада тыйым сөздердің себебі мен салдары қоса берілген. Оны мынадай кесте түрінде беріп, тапсырманы орындату арқылы лингвистикалық құзіреттілігін арттыруға болады.

1-кесте – Тыйым сөздердің себеп-салдарлары

Толық ой	Тыйым сөз	Себебі	Салдары	Адамзатқа зияны
Ағаштарды көбірек отырғызу және ормандарды кесуді тоқтату	ағашты кеспе	кесуге болмайды	ағаш азаяды	оттегі шығаратын бір (немесе бірнеше) ағашқа кемиді
Шамдарды және де басқа да электр құралдарын өшіріп жүру арқылы қуатты үнемдеу	жарықты өшірусіз қалдырма	табиғи ресурстардың сақталуын қамтамасыз ету қажет	жарық энергиясы кемиді	адамзаттың болашақта жарық энергиясын пайдалану мүмкіндігі азаяды
Қоқыс көлемін азайту, қоқысты қайта өңдеу табиғи ресурстардың сақталуына өз септігін тигізу	қоқысты төкпе/ қоқыс лақтырма/ ластама	қоқысты қайта өңдеу табиғи ресурстардың сақталуына өз септігін тигізу қажет	қоқыс шашырап жатады,	қоқыс ауаға әртүрлі газдар шығарады

Осы кестедегі тапсырманы орындау арқылы білім алушы мынадай лингвомәдениеттанымдық құзіреттіліктерді игереді:

1) Ата-бабадан келе жатқан *ағашты кеспе* деген тәмсілдің бар екенін біледі;

2) Ағашты кессе, оның орнына егілетін ағаштың бойы кесілген ағашқа жетуіне ұзақ жыл керек екенін біледі;

3) Ағаш кесілсе, ауаны оттегімен қоректендіретін бір өсімдіктің азаюына алып келетінін біледі;

4) «Бір тал кессен, он тал ек» деген мәтелдің де мәнін түсінеді.

Қазақ халқының ағаш қадірін білетіндей дәрежеде мәдениеті болғандығын осындай лингвистикалық тілдік оралымдар, мақал-мәтелдер, тыйым сөздер дәлелдейді.

Бұл – бірінші мысалдан ғана оқушының алатын лингвомәдениеттанымдық құзіреттілігі. Осындай бірнеше мысалдар талдату арқылы оқушыда әртүрлі лингвомәдениеттанымдық құзіреттіліктері қалыптасады.

1-бөлімдегі «Ауа райы және климаттық өзгерістер» бөлімі бойынша ауа райына және табиғатқа байланысты айтылатын тыйым сөздер арқылы лингвомәдениеттанымдық құзіреттіліктер қалыптасады. Тыйымдардың түрлі прагматикасын біледі.

«Көшпелілер мәдениеті» деп аталатын 2-бөлімде лингвомәдениеттанымдық құзіреттілік қалыптастыратын жаттығулар жүйесі болған жоқ. Тыйым сөздерге лайықтап, оқушыларға ұсынуға болатын тапсырмалардың жүйесін өз та-

рапымыздан жасауға талпындық. 3-тапсырмада «Төменде берілген сөйлемдердің мақал-мәтел, қайсысы ырымға қатысты нақыл сөздерге жататынын айт» делінген (Қосымова Г., 2017:43).

Кісінің кісілігі киімінде емес, білімінде. Жамаулы киім де жаңбырға жарайды. Бөтен адамға бас киім бермейді. Кең киім тозбайды, тар киім тез тозады. Киімнің жағасын басуға болмайды. Ит те киімге қарап үреді. Аяқ киімді төңкеріп қоюға, теріс киюге болмайды. Киімді оң қолдан бастап киіп, сол қолдан бастап шешеді.

Осы тапсырманы мақаланың зерттеу тақырыбына сәйкес былай икемдеуімізге болады:

Төмендегі мақал-мәтел мен ырымдарға байланысты тілдік бірліктерді тыйым сөздерге айналдырып, беретін мәндеріне назар аудар.

Берілген сөйлем	Болымсыз формалы сөйлем құр	Оқулық тапсырмасындағы сөйлемнің мәні	Тыйым сөзге айналдырғандағы мәні
Кісінің кісілігі киімінде емес, білімінде.	Киіміне қарама, біліміне кара	Бірінші сөйлемде ақпараттық мән басым	Екінші сөйлемде бұйрық мәндегі тыйым мәні басым
Жамаулы киім де жаңбырға жарайды.	Киімді тастама	Бірінші сөйлемде ақпараттық мән басым	Екінші сөйлемде бұйрық мәндегі тыйым мәні басым
Бөтен адамға бас киім бермейді.	Бас киімді берме	Бірінші сөйлемде ақпараттық мән басым	Екінші сөйлемде бұйрық мәндегі тыйым мәні басым
Кең киім тозбайды, тар киім тез тозады.	Тар киім алма	Бірінші сөйлемде ақпараттық мән басым	Екінші сөйлемде бұйрық мәндегі тыйым мәні басым
Киімнің жағасын басуға болмайды.	Киімнің жағасын баспа	Бірінші сөйлемде ақпараттық мән басым	Екінші сөйлемде бұйрық мәндегі тыйым мәні басым
Ит те киімге қарап үреді.	Жаман киім киме	Бірінші сөйлемде ақпараттық мән басым	Екінші сөйлемде бұйрық мәндегі тыйым мәні басым
Аяқ киімді төңкеріп қоюға, теріс киюге болмайды.	Аяқ киімді төңкеріп қойма	Бірінші сөйлемде ақпараттық мән басым	Екінші сөйлемде бұйрық мәндегі тыйым мәні басым
Киімді оң қолдан бастап киіп, сол қолдан бастап шешеді.	Киімді сол қолдан бастап киме	Бірінші сөйлемде ақпараттық мән басым	Екінші сөйлемде бұйрық мәндегі тыйым мәні басым

8-бөлімдегі «Дұрыс тамақтану, гендік өзгеріске ұшыраған тағамдар» тақырыбындағы функционалды лингвистикалық білім беруде тыйым сөздердің қолданылатын жағдаяттарына мысалдарды көптеп кездестіруге болады.

8-тапсырмада төмендегі тыйым сөздерді қатыстырып, сөйлем құрастыру тапсырылады.

Дастарқанды, тамақты баспа

Шелектегі суға аузыңды батырма
Нанды бір қолыңмен үзбе
Асты үрлеме, асты жамандама
Тамақты сораптап ішпе
Дастарқанды, тамақты, ыдысты тастама
Негізінен, көптеген тыйым сөздер тағамға қатысты айтылады. *ақты төкпе, нанды баспау, дастарқанды аттамау.*

Тыйым сөздің шарты	Себебі	Лингвомәдени құзіреттілігі
Тойға қымыз әкелген сабаны біржолата сарқып босатпайды	түбінде міндетті түрде бір ожау қымыз қалуы керек.	Ерекше ұлттық ақпаратты коммуникацияда қолдана алады, тура мағынасында да, ауыспалы мағынада да.

Тыйым сөздің шарты	Себебі	Лингвомәдени құзіреттілігі
Сауылған сүттің бетін ашық қоюға болмайды	ластанады	Тазалық мәніндегі ұғымды ұрпағына айта алады
Сүтті үрлеп ішпейді	майлылығы азаяды	Лингвоелтанушылық білімдер жүйесін функционалды сауаттылық тұрғысынан коммуникацияда пайдалана алады
Сүт сауатын шелекті су басына апармайды	құты кетіп қалады	Тазалық мәніндегі ұғымды ұрпағына айта алады; Лингвоелтанушылық білімдер жүйесін функционалды сауаттылық тұрғысынан коммуникацияда пайдалана алады.
Бала бас ұстамайды	егер бала бас ұстаса, әкесі қайтыс болады.	Лингвоелтанушылық білімдер жүйесін функционалды сауаттылық тұрғысынан коммуникацияда пайдалана алады
Жас балаға бұғана ұстатпайды	онда бойы өспей қалады деп жорыған	Лингвоелтанушылық білімдер жүйесін функционалды сауаттылық тұрғысынан коммуникацияда пайдалана алады
Қыз балаға жілік ұстатпайды	ұстатса күйеуге шықпай, оң жақта көп отырып қалады дейді	Лингвоелтанушылық білімдер жүйесін функционалды сауаттылық тұрғысынан коммуникацияда пайдалана алады
Босаға мандайшасын бос қоймау керек	Несібесі көп, дастарқаны мол болсын деп жаңа үйдің босағасын маймен майлайды	Ерекше ұлттық ақпаратты коммуникацияда қолдана алады, тура мағынасында да, ауыспалы мағынада да.
Нанның қиқымын тастама	жесең, бай боласың дейді	Рухани мәдениетті лингвистикалық құзірет негізінде игере алады
Ақты (сүтті, айранды) төкпе,	малдың желіні ауруға шалдығады	Рухани мәдениетті лингвистикалық құзірет негізінде игере алады
Пышақтың жүзі шалқасынан жатқызба,	сол үйдің малы пышаққа ілінеді	Ерекше ұлттық ақпаратты коммуникацияда қолдана алады, тура мағынасында да, ауыспалы мағынада да.

8-бөлімдегі «Дұрыс тамақтану, гендік өзгеріске ұшыраған тағамдар» тақырыбындағы функционалды лингвистикалық білім беруде оқушы мына төмендегі тыйым сөздерді білуге тиіс.

Отты, ошақты аттама.

Дастарқанды, тамақты баспа.

Малды, ыдысты, тамақты теппе.

Итке ожаумен ас құйма.

Тұзды, күлді баспа.

Нанды жерге тастама, үстіне басқа затты қойма.

Құдыққа түкірме, ыдысқа түкірме, жоғары қарай түкірме.

Шелектегі суға аузыңды батырма.

Ақты төкпе.

Нанды бір қолыңмен үзбе.

Асты үрлеме, асты жамандама.

Тамақты сораптап ішпе.

Түрегеп тұрып немесе жатып тамақ ішпе.

Асты қорлама.

Таңертеңгі асты тастама.

Тікелей тыйым түрінде айтылатын тыйым сөздер өте мол.

Дегенмен, оқулықта гендік өзгеріске ұшыраған тағамдарға байланысты тыйым сөздер берілмеген. Біз қазіргі оқушыларға керек және ең маңыздысы мынадай тыйым сөздер болу керек деп қарастырып көрдік.

Тапсырма. Мына тағам түрлерін жейтін болсаңыз, +, жемейтін болсаңыз – белгісін қойыңыз. Себебін жазыңыз.

ГМА-лы тағамдар	Жеймін, ішемін	Жемеймін, ішпеймін	Себебі
M&Ms			
Snikers			
Twix			
Nestle			
Nesquik			
Coca-cola			
Sprite			
йогурт			

Осылайша, қазіргі кездегі тыйым мәнін заманауи ұғым-түсініктермен толықтыру қажет.

Бір ғана нан концептісіне байланысты тыйым сөздерді талдар болсақ, олардың саны біршама.

Сонымен қатар, нан концептісіндегі тыйым мәні сценарийлер негізінде ашылады. Мәселен, дастарқанға өзге тағамдарды бірінші қоймау керек, бірінші нанды әкелу керек дегеннің өзі лингвомәдениеттанымдық құзіреттілік қалыптастыруға арқау болады.

Жазушы З. Ахметованың естеліктерінде батыр бабамыз Б. Момышұлынан алған тәлім-тәрбиесі, ескертулері туралы айтқанда, осы нан концептісіндегі тыйым сөздердің мағынасы мен мәні ашыла түседі (Ахметова З., 2015).

Зейнеп Ахметованың айтқандарын оқылым ретінде беріп, олардың ішіндегі әрбір оқиға бөліктерін кестелерге орналастыру тапсырмасын беруге болады.

1-сценарий	2-сценарий	3-сценарий	4-сценарий
Қазақта «Ас атасы – нан» деген сөз бар, яғни астың, дәмнің үлкені – нан. Бала ақ пен қараны ажыратып танымай тұрып-ақ оған оң қолына нан ұстауды, нанды баспауды, тастамауды үйренеді. Нан қасиетті.	Адам кез келген тамақты екі күн жесе, ол қанша нәрлі болғанымен сол тамақтан жалығады. Ал бірақ адам баласы өмір бойы наннан шықпайды, наннан зерікпейді, жалықпайды. Дастарқаныңыздың үстінде күнде нан тұрмаса, көңіліңіз де, дастарқаныңыз да – орта, берекеңіз кетіп, дүние ойсырап тұрған секілді басқа тамақ көзіңізге көрінбейді. Нанның қасиеттілігінің өзі осыдан-ақ көрінеді.	Ұнның құрамындағы адамның бойына нәр беретін, қуат беретін ағзаға қажеттінің бәрі бар. Өзге халықты қайдам, қазақтың нансыз күні жоқ деуге болады. Қазақта «қатықсыз қара су ішіп, қара нан жесек те, амандық болсын» деген де сөз бар ғой...	«Нанды жерге тастама», «нанның үстіне зат қойма», «нанды төңкерме», «нанды бір қолмен үзбе» деген сөздің барлығы – сол нанның қасиетіне орай айтылған тыйымдар. Тіпті адам ашыққан кезде қолы жетпейтін биікте тұрған нанды Құранның үстіне шығып алуға болады екен, бірақ нанның өзін ешқашан баспаған. Нанның қасиеті Құраннан да жоғары бағаланатынын осыдан-ақ білуге болады
Бір таңданарлығы, жер бетінде басқа дақылдардың, жемістердің барлығының жабайы түрі бар. Айталық, алманың, жуаның, сұлының дегендей, барлығының жабайы түрі табиғатта кездеседі, бірақ бидайдың жабайы түрі жоқ. Сол себептен де, қазіргі тілмен айтсақ, бидайдың ғарыштан келгеніне иланасың. Шынымен, осы қисынға, «бұл жердің дәні емес, бізге бейнебір ғарыштан жеткен» дегенге біртүрлі сенгің келеді.	Үйге келген кез келген адам асығыс болса да, өзге тамақтан емес, наннан ауыз тиіп шығады. Адамдардың арасындағы ынтымақ бірлік, бір-біріне деген жақсы қарым-қатынас, ауызбіршілік дастарқанның үстіне қойылған нан арқылы нығая түседі, яғни өзі нан ауыз тиген үйіне қазақ жамандық тілемеген. Нанын берген адамға жамандық ойламаған. Қазақтың «Бір күн дәм татқан жерге қырық күн сәлем» дейтін сөзі осыдан келіп шыққан. Міне, нанға қатысты лингвистикалық мәдени құзіреттілікті осылайша талдап, түсіндіруге болады.	Бір жолы Жаңа жыл кешінде неше түрлі тағам түрін дайындап, дастарқанға толтырып қойып жатқанымда ата үстелді көзімен бір шолып қарап: «Балам, бұдан кейін қандай дастарқан жасасаң да, дастарқанға алдымен нан қоюды ұмытпа!» – деді. Мен сонда жастығым ба, абайламай өзімнің дастарқанға алдымен нан қоймаған қателігімді мойындап, екінші қайтып қайталаған жоқпын. Өмір бойы ұмытпадым да. Менің сол кезде жіберген қателігімді қазір жиі әрі кез келген жерде кездестіруге болады. Қандай қонаққа барсақ та, мейрамханаларда болсын емен үстел майысып, тіпті бұрын көрмеген тағамның түр-түрі тұрғанымен, нанды соңынан әкеліп жатады. Кейбір адам қонаққа шақырып отырып «ойбұй, нан қоюды ұмыттыңыз» деп жатады, яғни нан қоюды ұмытып кетіп жатамыз. Дастарқаныңыз берекелі болсын десеңіз, үйіңізге ырыс кірсін десеңіз, отырған адамдардың ықылас-пейілі өз шаңырағыңызға аусын десеңіз алдымен дастарқаныңызға нан қоюды ұмытпаңыз. Өйткені жай нанның өзінде пенделердің көзіне көрінбейтін адамдарды тартағын қасиет бар.	

Тыйым дегендi «мынау жаман», «ескiлiктiң қалдығы» деп түсiнбеген жөн. Бiздiң ата-бабаларымыз ғасырлар бойы осы тыйым сөзбен балаларын тәрбиелеп отырған. Ол әшейiн жай ғана «сөйтпе-бүйтпе» емес, оның әрқайсысының астарлы мағынасы бар.

Ғасырлар бойы мән-мағынасы өзгермей өскелең ұрпаққа берер өнегесi көп тыйым сөздер – жамандықтан сақтандыру, жақсылыққа баулу арқылы жастардың бойына ұлттық тәлiм-тәрбие негiзiн сiңiредi.

3-бөлiм «Денсаулық – зор байлық», 4-бөлiм «Достық және сүйiспеншiлiк», 5-бөлiм «Музыка өнерi және қазақтың киелi домбырасы», 6-бөлiм «Ғаламтор және әлеуметтiк желiлер», 7-бөлiм «Қазақстандағы ұлттар достастығы», 8-бөлiм «Дұрыс тамақтану, гендiк өзгерiске ұшыраған тағамдар», 9-бөлiм «Жеңiс күнi. Ұлы ерлiкке тағзым», 10-бөлiм «Ғылыми фантастика» деп аталатын iрi құрылымдар оқулықтық тақырыптық-мәтiндiк бөлiгiн құрап отыр.

Қорытынды

Қорытындылай келе, 2017 жылы «Атамұра» баспасынан Г.С. Қосымова мен Р.С. Рах-

метованың авторлығымен шыққан 7-сыныпқа арналған Қазақ тiлi оқулығында тыйым сөздердi оқытуға арналған тыңдалым және оқылым бойынша мәтiндер, айтылым бойынша тапсырмалар, жазылым бойынша жаттығулар берiлген. Бұлар тыйым сөздердi оқытуға бағытталған тапсырмалар едi. Бұларды түрлендiрiп, оқушыға лингвомәдениеттанымдық күзiреттiлiк қалыптастыратын тапсырмалар жүйесiн мұғалiм өзi де әр тақырып бойынша түрлендiрiп бере алады. Соған сәйкес бiз мақаламызда тыйым сөздер арқылы берiлетiн лингвомәдени күзiреттiлiктер жүйесiн көрсеттiк. А) тыйым сөздердiң лингвомәдени сипатын таратып көрсететiн, себептерiн айқындап беретiн тапсырмаларды беру арқылы; ә) тыйым сөздердi орындамаған жағдайдағы салдарларын қазақ халқының таным қағидатымен байланыстыратын тапсырмалар беру арқылы; б) тыйым мәнiн беретiн мақал-мәтелдер арқылы қалыптасатын лингвомәдени күзiреттiлiктердi игертуге арналған тапсырмалар беру арқылы; в) тек қазаққа ғана тән деп қарамай, кей тыйым сөздердiң жалпы адамзат баласына ортақтығын көрсететiн тапсырмалар беру арқылы оқушылар лингвомәдени күзiреттiлiктерiн қалыптастыра алады деп санаймыз.

Әдебиеттер

- Ахметов Ә. Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер – 2-бас. – Астана: Ғылым, 2015. – 202 б.
- Ахметова З. Тыйым – тәлім-тәрбие көзі. 16.09.2015 <https://adyrna.kz/post/2263>
- Ақаев С. Қазақтың тыйым сөздері // Дәстүр, №12 (2694). 23.03.2001. – 5 б.
- Burridge K., Benczes R. The Oxford Handbook of Taboo Words and Language // <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780198808190.001.0001/oxfordhb-9780198808190>
- Brandes S.H. An anthropological approach to taboo words and language // <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780198808190.001.0001/oxfordhb-9780198808190-e-20>
- Keith Allan, Kate Burridge *Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language*. – Cambridge University Press, 2007. ISBN: 978-0-521-52564-0, Prix, 303 p.
- Жанпейсов Е. Этнокультурная лексика казахского языка. – Алматы: Наука, 1989.
- Кенжеахметұлы С. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. А.: Ана тілі, 1994. – 143 б.
- Кенжекенова Қ. Саяси дискурстың прагмалингвистикалық және когнитивтік компоненттері (қазақ тіліндегі мерзімді басылымдар материалдары бойынша). Алматы, 2015. – 187 б.
- Қазақ тілі: Жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық / Қосымова Г., Рахметова Р. – Алматы: Атамұра, 2017. – 192 б.
- Қазақтың тәлімдік ойлар антологиясы. Т.2. – Алматы: Сөздік – Словарь. 2007. – 425 б.
- Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде: этнолингвистикалық сөздік.- Алматы: Дайк-Пресс, 2009. – 780 б.
- Мамаева А. Қазақ тіліндегі дисфемизмдер. Канд. дисс.автореф. – Алматы, 2008. – 23 б.
- Момынова Б. Тілдегі жаңа бағыттар мен типтік қатынастар: Оқу құралы. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2009. – 144 б.
- Салқынбай А. Тіл. Таным. Білім. – Алматы: Эверо, 2008. – 160 б.

References

- Akhmetov, A. (2015) Tabu i evfemizmy v tyurkskikh yazykakh. [Taboos and euphemisms in Turkic languages]. 2. Astana: Gylym, 2015. 202 p. (in Kazakh).
- Akhmetova Z. (2015) Zapret – istochnik obrazovaniya. [Ban is a source of Education]. 16.09.2015. <https://adyrna.kz/post/2263> (in Kazakh).

- Akaev S. (2001) Kazakhskiyе zapreshchennyе slova. [Kazakh forbidden words]. Dastur, №12 (2694). 23.03.2001. 5 p. (in Kazakh).
- Burridge K., Benczes R. The Oxford Handbook of Taboo Words and Language. <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780198808190.001.0001/oxfordhb-9780198808190> (in English).
- Brandes S.H. An anthropological approach to taboo words and language // <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780198808190.001.0001/oxfordhb-9780198808190-e-20> (in English).
- Keith A., Burridge K. (2007) Zapretnyye slova. Tabu i tsenzura yazyka. [*Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language*]. Cambridge University Press, 2007. ISBN: 978-0-521-52564-0, Prix, 303 pages (in English)
- Zhanpeysov E. (1989) Etnokul'turnaya leksika kazakhskogo yazyka. [Ethnocultural vocabulary of the Kazakh language]. Almaty. Nauka, 1989. (in Russian).
- Kenzheakhmetuly s. (1994) Kazakhskiyе traditsii i obychai. [Kazakh traditions and Customs]. Almaty. Ana tili, 1994, 143 p. (in Kazakh).
- Kenzhekhanova Q. (2015) Pragmalingvisticheskaya i kognitivnaya sostavlyayushchiye politicheskogo diskursa (po materialam periodicheskikh izdaniy na kazakhskom yazyke). [Pragmalinguistic and cognitive components of political discourse (based on the materials of periodicals in the Kazakh language)]. Almaty. 2015. 187 p. (in Kazakh).
- Kazakh tili: (2017) Uchebnik dlya 7 klassa obshcheobrazovatel'noy shkoly. [Textbook for the 7th grade of a general education school] / Kossymova G., Rakhmetova R. Almaty: Atamura, 2017, 192 p. (in Kazakh)
- Kazakhskaya antologiya pedagogicheskoy mysli. [Kazakh anthology of educational thought]. (2007) T.2. Almaty: Sozdik – Slovar. 2007. 425 p. (in Kazakh).
- Kaydar A. Kazakhi v mire rodnogo yazyka: etnolingvisticheskiy slovar. [Kazakhs in the world of their native language: ethno-linguistic dictionary]. Almaty: Daik-press, 2009. 780 p. (in Kazakh).
- 13 Mamaeva A. (2008) Disfemizmy v kazakhskom yazyke. [Dysphemisms in the Kazakh language]. Kand. diss.abstract. Almaty, 2008. 23 p. (in Kazakh).
- 14 Momynova B. (2009) Novyye napravleniya i tipichnyye otnosheniya v yazyke: uchebnik. [New directions and typical relationships in the language: a textbook]. Almaty. «Arys», 2009. 144 p. (in Kazakh).
- 15 Salkynbay A. (2008) Yazyk. Znaniya. [Language. Knowledge]. Education. Almaty: Evero, 2008, 160 p. (in Kazakh).